

ՊԱՏՄԱՆԿԱՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՊԱՐՈՆՏԵՐ ԳՐԻԳՈՐ ՊԱՏՐԻԱՐԺԻ

Գրիգոր Պարոնտէր ծնած է ԺԶ. դարու երկրորդ կիսուն սկիզբները մօտաւորապէս, Գանձակի Սպիտակաշէն գիւղին մէջ։ Հայրը կը կոչուէր Մարգար, մայրը՝ Թուրվանտա։ — Աղաւնուէր, Միաբանք, էջ 81։ Պողարեան, Գ., էջ 200։

Փոքր տղայ հասակին թոնիրի մէջ կ'իյնայ բայց ալրելէ կ'աղատի, ատոր համար ծնողքը զինքը նուէր կը խոստանան Երուսաղէմի։ — Պողարեան, Գ., էջ 201։

«Եւ մինչդեռ սա տղա գոլով, ծնողքն փոխեցեալ եղեն առ Քրիստոս. և սա՛ ի քահանայից և յազգականաց իւրոց լուեալ զտրամիկ [= ուստ] ծնողացն և փութայր կատարել. երբեմն փոքր հասակին ի յայլոց բերեալ յերուսաղէմ զուստն կատարեալ և դարձուցեալ առ հայրենիսն»։ — Նոյն, անդ։

1581. — «Եւ յորժամ եհաս ի տիս մանկութեան կամեցան մուծանել զնա բռնութեամբ ի կարգ աշխարհի։ Դարձեալ մտածեալ զտրամիկ ծնողաց և յամենայնէ հրաժարեալ դարձաւ կրկին առ Սբ. Քաղաքն Երուսաղէմ Ռէթուն հայոց մտաւ ի սպասաւորութիւն Սբ. Երուսաղիմայ ժամանակ ինչ մնացեալ»։ — Նոյն, անդ։

Եւ յետոյ Ս. Պետրոս և Ս. Պողոս Առաքեալներու գերեզմաններուն ուխտի կ'երթայ։ — Նոյն, անդ։

«Եւ անտի դարձեալ եկն յազգս և յաշխարհս հայոց. և աշակերտեալ սրբասէր և աստուածաբան Կարկառցի Պետրոս Վարդապետին, որ եղև նա Կաթողիկոս Կիրիկեցոց հայոց մասին»։ — Նոյն, անդ։

«Զոր տեսեալ նորա զքաջութիւն սորա ի գործս հոգեւոր և մարմնաւոր, մինչդեռ ոչ էր առեալ աստիճան ինչ յեթանցն կարգաց, կացոյց զնա ի վերայ մասնաւոր բանից Սբ. Երուսաղիմայ»։ — Նոյն, անդ։

Որովհետեւ, ինչպէս որ ասոր անուանակիցը, մեր Լուսաւորիչը, առանց աստիճան ունենալու մեր ազգը քրիստոնէական հաւատքին դարձուց և յետոյ կարգ ստացաւ,

նոյնպէս այս ալ տակաւին աստիճան չառած շատ քանք և քաջութիւն ցոյց տուաւ, և Երուսաղէմի պարտքը բաւական թիւեցուց։ — Նոյն, անդ։

Իր քաջողակ գործունէութիւնը տեսնելով «Ետուն նմա դաստիճան աւագ սարկաւագութեան վերոյ ասացեալ Պետրոս սրբանեալ կաթողիկոսն, ամենայն մեծամեծովք հայոց, և Դաւիթ արքեպիսկոպոսն Սբ. Երուսաղէմի, և յանձնեցին ի նա դամենայն հոգսն Երուսաղէմի»։ — Նոյն, անդ։

Իր այդ շրջանի գործունէութեան մասնաւորապէս թիւնները չեն պատմուած։ Նա, զարէթ զպիր ունի համառօտ յիշատակութիւն մը, գրուած 1610 թուին, ըստ որուն Գրիգոր տաս տարի աշխատեցաւ Երուսաղէմի վանքին պարտքերէ ազատումին համար։ «Եւ առաքեաց նամակս ամենայն երկիր, ի Վան, և ի Զուղայ, ի Հալապ, և ի Ամիթ, յԼստըմպօլ, և ի Լախ, և ինքն գնալով Հայաստանս բազում անգամ»։ — Նոյն, էջ 194։

Մինչև հոս, Պարոնտէրի կեանքին և գործերուն մասին ճշգրիտ թուականներ չեն տրուած, բայց ասկէ սկսեալ, կատարածներէն շատերը կարելի է դասաւորել յաջորդաբար, այսպէս։

1604. — Ս. Փրկչի վանքը և պարիսպները ամբողջովին կը նորոգէ։ — Նոյն, էջ 195։

1606. — Գրիգոր «յայնմ ժամանակին մօնողոն էր և լուսարար Ս. Յաքութեանն»։ — Դարանաղցի, էջ 102 և 389։

1608. — Ս. Հրեշտակապետաց վանքը կը նորոգէ։ — Պողարեան, Գ., էջ 195 և 202։

1610. — «Եւ յեա յայտրիկ ամենեցուն միաբանութեամբն հանին զԴաւիթ յառաջնորդութենէն և եղին զայս Գրիգոր Եպիսկոպոսն, որ յայնմ ժամանակին դեռ մօնողոն արեղայ էր, և քահանայ օրհնեցին և ի տեղի Դաւիթն եղին, ոչ վասն ուսման աղաղաւ, այլ կարի յոյժ առաւել խոտակրօնութեան, անկեր և անխուժ գոլոյն, որ մինչև ցայսօր նոյնպէս կայ և է. և շինարար և հնարագէտ է և սրտապինդ և լեզուազար և անվեհեր ընդդէմ ամենայն հակառակորդաց, յաղագս որոյ ընտրութեամբ եղին»։ — Դարանաղցի, էջ 327։

Այսպէս, նոյն թուականին պատկանող յիշատակագրութեան մը մէջ կը կարդանք,

«Ի Հայրապետութեան Սրբայ Տէր Յովանէս կաթողիկոսին, և յառաջնորդութեան Տէր Դաւիթ արհեպիսկոպոսին, և վերակացութեան Սր. Երուսաղիմայ Դրիգոր հէրպետին» ի յայսմ ամի ազատեցաւ Սր. Աթոռն Հայոց ի պարտուց ի թվականին հայոց Ռ և յթոս. — Պողարեան, Բ., էջ 129:

Ո՞վ քահանայ ձեռնադրեց Դրիգոր սբր. կառաքը: — Դարանաղցիին գրածը անորոշ է. «և քահանայ օրհնեցին»: Կիւլէտէրեանի կարծիքով, «որովհետեւ Կարկառեցին վախճանած էր 1608ին, Պարոնէր քահանայ ձեռնադրուեցաւ Դաւիթէն 1610ին» (Պատմ. Կաթ. Կիւլ., էջ 259): Այս կարծիքը ձիշդ է սակայն: Կարկառեցիին տեղ Կիւլիկոյ կաթողիկոս Յովհաննէս Անթէպցի կատարած է Դրիգորի քահանայական ձեռնադրութիւնը, ինչպէս կը ցուցնէ հետեւեալ յիշատակարանը, գրուած նոյնինքն կաթողիկոսին ձեռքով. «Եւ Յովհաննէս Կաթողիկոսս որ շնորհեցի զԿանոնգիրքս հոգևոր որդոյս իմոյ Տէր Դրիգոր առաջնորդին Սր. Երուսաղիմայ, և ինձ անջինջ յիշատակ ի դուռն Յակովբայ: Ի թվին Ռ և ԿԱ = [1612]: Լաւ պահողքն աւրհնին յԱստուծոյ և յամենայն սրբոցն և ի մէնջ, ամէն» (Ձեռ. Ս. Յ. թիւ 3102, թկ. Թեթ = 1600, էջ 545):

1611. — Ս. Փրկչի վանքը կրկին նորոգեց, պարսպը բարձրացուց, երկաթէ դուռ շինեց, միարանութիւն կազմեց և ժամակարգութիւն հաստատեց. — Պողարեան, Գ., էջ 195:

1613 Ապրիլ 5. — Եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի էջմիածնի Աւետիս աթոռակից Կաթողիկոսէն, Ս. Յակոբեանց Տաճարին մէջ, երուսաղէմ. — Լեհացի, էջ 279, ծնթ.: Կիւլէտէրեան, էջ 327 և ծնթ.: Պողարեան, Գ., էջ 202. — Այդ առթիւն Աւետիս Կաթողիկոսի գրած կոնդակին պատճէնը հրատարակած է Հ. Ն. Ակինեան. Մովսէս Տաթևացի, 1936, էջ 63-67:

— Ս. Յակոբեանց վանքը ամբողջովին կը նորոգէ. — Պողարեան, Գ., էջ 195: Հմմտ. նոյն, էջ 202. «Գի ոչ Ֆնաց բնաւ տեղ և տուն, որմ և կամ քար որ ոչ հասին բազուկ և մատք ձեռաց նորա, զի ամենայն վերստին զարդարեաց և նորոգեաց»:

1614. — Վանքին պատկանող և գրաւի դրուած թանկագին զգեստներ և անթիւն կ'աղատէ. — Պողարեան, Գ., էջ 195:

— Ս. Փրկչի գերեզմանատան սեփականութեան դատը կը շահի. — Տէր Յովհաննէսեանց, Ա., Հատոր, էջ 288, Ազաւնունի, Հայկ. Հին Վանքեր, էջ 90:

— Կ'ընդունի խնդակցական այցը Կիւլիկոյ Յովհաննէս Անթէպցի Կաթողիկոսին, որ Ս. Յակոբեանց Տաճարին մէջ կը կատարէ միւսոնի օրհնութիւն. — Սաւալանեանց, էջ 570:

1615. — Արքունի հրովարտակով կը պաշտպանէ Հայոց իրաւունքները Ս. Ծննդեան Այրին մէջ, ընդդէմ Լատինաց. — Տէր Յովհաննէսեանց, Ա., էջ 292:

— Կը հիւրասիրէ Լեհացի Սիմէոն Դպիրը և անոր զրեղ կու տայ այլ և այլ շրջաբերական թուղթեր (Ազգեգրութիւն, էջ 252): Լեհացին սապէս կը նկարագրէ Դրիգոր Պարոնէրը. «Այլ մեծ, յաղթանդամ և հրեկայածն, սրբասնեալ և եօթնարփի շնորհօք լցեալ՝ զարդարեալ ներքին և արտաքին մարդով. այս է հոգեկանաւ և մարմնակա՛նաւ, նմանեալ Դրիգորի Լուսաւորչին անուամբ և գործովք» (նոյն, էջ 274):

1617. — Օրինաւոր դատաւարութեամբ կը պաշտպանէ Պատանատեղւոյն վրայ Հայոց իրաւունքը. — Սաւալանեանց, էջ 571-2:

1618. — Ս. Փրկչի վանքին մէջ նորոգութիւններ կը կատարէ. — Տէր Յովհաննէսեանց, Ա., էջ 295:

1619. — Կը պաշտպանէ Հայոց իրաւունքները Ս. Ծննդեան Այրին մէջ ընդդէմ Լատինաց. — նոյն, էջ 296:

1621. — Ս. Ծննդեան Այրին մէջ Հայոց պատկանող իրաւունքները կը վերահաստատէ ընդդէմ Լատինաց. — Տէր Յովհաննէսեանց, Ա., էջ 300-301: Սաւալանեանց, էջ 573:

— Կը նորոգէ Բեթղեհէմի Ս. Ծննդեան վանքին և եկեղեցւոյն մէջ Հայոց սեփական բաժինը: Վանքը կ'ընդարձակէ և կը ճոխացնէ նորանոր շինութիւններով և Ս. Աստուածածին եկեղեցիին արտաքին դրան ճակատը կը զետեղէ հետեւեալ յիշատակարանը. «Եւ Դրիգոր Եպիսկոպոս, որ եմ առաջնորդ Ուրբ Երուսաղէմի, նորոգեցի ի Ս. Ծնունդն զվիճակ Ազգիս մերոյ ՌՀ (1621) թվին, յիշատակ հոգւոյ իմոյ և ծնողացս, ի վայելուք և ի պարծանս Հայոց. որք տեսանէք լի սրտիւ ասացէք, Աստուած ուղորմի, և Տէր ձեզ ողորմեսցի, ամէն».

Պալեան, էջ 338: Աղաւնունի, Հայկ. Հին Վանքեր, էջ 246:

Պարոնտէր Կ. Պոլիս գացած է:

Ըստ Օրմանեանի՝ Պարոնտէրի «անձամբ Կ. Պոլիս եկած ըլլալը ստուգուած չէ» (Աղգապատում, էջ 2395): Այժմ ունինք սակայն վկայութիւն մը թէ Պարոնտէր 1621ին Կ. Պոլիս կ'երթայ և Սուլթան Օսման (Բ)էն հրամանագիր կ'առնէ «զի մի ոք հակառակ կայցէ յառաջ և յետոյ եղեալ չինուածոցն» — Պողարեան, Գ., էջ 202:

1624. — Հաննէ Վարդապետի Պատմութեան մէջ կը կարդանք թէ Գր. Պարոնտէր ի Հալապ շինեաց Հոգեւորն մի մեծամեծ գորպասիւ յիջեան ուխտաւորաց» (էջ 300): Ըստ Սիւրմէեանի՝ հետեւեալ արձանագրութիւնը կը մնայ անդ մինչև այսօր. «Ձառաջնորդութեամբ Սուրբ Աթոռոյն Երուսաղէմի Գրիգոր Արքեպիսկոպոսի, կամաւքն Աստուծոյ շինեցաւ Հոգեւորն Սուրբ Երուսաղէմի՝ յիշատակ Սրբոյն Յակոբայ և յիշատակ Վանցի Խոճայ Ղարիպջանին, որոցն Թումաջանին, Դիւսնջին, եղբորն Յովասափին, որոցն Ամիրխանին, Սարուխանին և թոռներն(?) Դաւիթին, Սաքնարին, Մարիամին, Նազարին, Ղազարին: Թ՛՛՛՛՛ Ռ՛՛՛՛՛ (= 1624)» — Պատմ. Հալէպի Հայոց, Գ. Հատոր, Փարիզ, 1950, էջ 95:

1626. — Դարանաղցի կը գրէ թէ Ռշեթվին, Զատիկ Ճրագաւոյցին «Գրիգոր Եպիսկոպոսն ոչ էր անդ» (էջ 244), այսինքն Երուսաղէմ: Ո՛րք գացած էր, Կ. Պոլիս, ինչպէս ունի նաև Տէր Յովհաննէսեանց (էջ 306), որուն համաձայն չէ սակայն Հ. Գ. Դալէմբերգեան (Հանդ. Ամս., 1911, էջ 13):

1627 Օգոստոս 16 = Վ. Գ. Զիւհիճճէ — Դատարանի առջև կը հաստատէ թէ Ս. Յակոբեանց վանքը Հայոց դարաւոր սեփականութիւնն է. — Տէր Յովհաննէսեանց, Ա., էջ 306:

— Դաւիթ Եպոս. Վերապետի՝ Արքեպիսկոպոսի իր նուիրակին միջոցաւ կը ստանայ Խոճա Զիրաքի նուիրած ձեռագիր թանկագին Աստուածաշունչը (թիւ 1925). — Աղաւնունի, Միաբանք, էջ 107:

1631 Յունուար 1 թուականը կրող կոնդակով մը կը սահմանէ բարեպաշտ ուխտաւորներու գարպասական տուրքը ի պայծառութիւն Ս. Ծննդեան վանքին. — Սաւաւանեանց, էջ 574 ձեթ.:

— Շինել կու տայ Ս. Յարութեան գաւիթը գտնուող Ս. Յովհաննէս մատրան կամարները. — Տէր Յովհաննէսեանց, Ա., էջ 311: Պողարեան, Գ., էջ 202:

1632. — Ս. Յարութեան վերնատան մէջ Բ. Գողգոթայի մատուռը կ'ընդարձակէ երեք կամարներ առնելով Լատիններէն, և փոխարէնը անոնց տալով երգեհոնին կից երկու խուցերը և պարսկերէն վրայի երկու կանթեղներէն մին. — Տէր Յովհաննէսեանց, Ա., էջ 311-2: Հմմտ. Պալեան, էջ 176, ուր թուականը նշանակուած է 1631:

1634. — Աջակցութեամբ արքունի հանդերձապետ Բաղիշեցի Աւետիքի Մոսկովի խոսովութեանց առաջքը կ'առնէ և Զատիկը կը կատարուի խաղաղութեամբ. — Օրմանեան, Աղգապ., յոգ. 1671: Սաւաւանեանց, էջ 575-580: Սիւրմէեան, Յուսէպ Զեռ. Երուսաղէմի, Ա., էջ 123-4:

— Մոսկովի վէճին առիթով Հայոց իրաւունքները պաշտպանելու համար կ'երթայ Բերիա (Հալէպ), ուր կը գտնուէր մեծ վէճերը այն ատեն, և իր ձեռքը ունեցած դատական գրերու զօրութեամբ կը յաջողի ի դերև հանել Յունաց ամբաստանութիւնները. — Դարանաղցի, էջ 255: Սաւաւանեանց, էջ 580-581:

— Հաւանաբար անկէ անցած է Համիթ, վանքի նոյն տարին անդ գրուած Աւետարանի մը յիշատակարանին մէջ կը կարդանք. «Եւ յայսմ ամի որ Սուրբ Աւետարանս աւարտեցաւ, աստ հանդիպեցաւ սրբազան հայրապետն Գրիգոր վանն ողորմութիւն խնդրելոյ Սուրբ Երուսաղէմայ» — Արուանձտեանց, Թ. Աղբար, Բ., էջ 432:

— Վերագործին կը շինէ Ս. Փրկչի վանքին պարիսպները, գիշերային յարձակումներէ զերծ պահելու համար վանքին միաբանները. — Աղաւնունի, Միաբանք, էջ 82:

1636. — Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ յաճախակի պատահող վէճերը խափանելու համար Երուսաղէմի դատաւորէն կը յաջողի գիր մը առնել ուր նշանակուած էին Հայոց անդ ունեցած բոլոր սեփականութիւնները և իրաւունքները. — Տէր Յովհաննէսեանց, Ա., էջ 325:

1637 տարուան աշունին, Երուսաղէմի մէջ քահանայ կը ձեռնադրէ Քէօմիւրճեան Մարտիրոսը. — Մ. Ա. Նշանեան, Օրագրութիւն Ե. Զ. Քէօմիւրճեանի, 1939, էջ 48:

1638. — Կը միջնորդէ էջմիածնի փլիզպոս և Սիսի Սիմէոն կաթողիկոսներուն միջև գոյութիւն ունեցող վէճերը հարթելու և եկեղեցական անկարգութեանց առաջըք առնելու համար. — Սաւալանեանց, էջ 587-8:

1641. — Պեթճալա գիւղին մօտ կը գնէ այգիներ և ձիթատաններ, որոնք այժմ ծանօթ են իր անունով. — Պոտուրեան, էջ 552: Պողարեան, Գ., էջ 203:

— Կը գնէ Խիկաթի տղայոց տունը. — Պողարեան, Գ., էջ 204:

— Ս. Յակոբեանց վանքին մէջ շինելու տայ Յորենաթաղ կոչուած թաղը (Հաննէ, էջ 96: Սաւալանեանց, էջ 575), ինչպէս նաև Շորաթաղը՝ իր ներքևի խանով. — Ուղեցոյց, 1910, էջ 392:

— Ս. Փրկչի վանքին պարիսպը նորոգելու տայ և չորս անկիւններուն պահպաններ կը կարգէ. — Սիւրմէեան, Յ. Զեռ. երուսաղէմի, Ա., էջ 197:

1642. — Կը կառուցանէ Վէլիճէ գիւղի աղբիւրը. — Աղաւնունի, Միաբանք, էջ 82:

? — Կը վերանորոգէ Դամասկոսի Ս. Սարգիս վանքը. «Եւ յաւել ի նա բազում իցերս և իջեան ի ցամաքէ եկեալ աէրունական ուխտաւորացն». — Հաննէ, էջ 300:

1645. — Արքայական հրովարտական հաստատելու տայ Հայոց իրաւունքները Ս. Մնեղեան Այրին մէջ. — Տէր Յովհաննէսեանց, Ա., էջ 329-330:

— Ծառոց մը գրելու տայ ի յիշատակ իր ծնողքին, եղբայրներուն, քոյրերուն և բոլոր ազգականներուն. — Սիւրմէեան, Յ. Զեռ. երուսաղէմի, Ա., էջ 104:

— Աստուածատուր Վարդապետը կը նշանակէ Առաջնորդ երուսաղէմի. — Նոյն, անդ: Հմմտ. Պողարեան, Բ., էջ 151:

— Սեպտեմբեր 10 Դշ. (Ազգպ., էջ 5529) օրը կը վախճանի և մարմինը կ'ամփոփուի Ս. Փրկչի վանքին գաւթին մէջ. — Աղաւնունի, Միաբանք, էջ 82: — Տապանագիրն է.

Այս է պատրիարք Գրիգոր Պարոնտէր, Այր բազմափաստակ բարեաց բարեսէր, Բազում նեղութեանց աշխատըս ածէր, Գեղեցիկ վարուց օրինակ լինէր⁽¹⁾. Մեծ անուն թողեալ աշակերտ կարգէր, Իւր բարի կրօնից ընտիր հոգեսէր,

Ամբաստանէորս հայրապետ նստէր⁽²⁾, Բազում գեղեցիկ կանոն յօրինէր⁽³⁾:

1645 ՌԴԴ

Սաւալանեան հետեւեալ գեղեցիկ տաղերով կը փակէ Պարոնտէրի պատմութիւնը. «Իր ամէն գործերուն թագն ու պսակն էր իր անբիծ առաքինութիւնն ու սրբասուն կեանքը, որուն համար սիրուած էր բոլանգակ ազգէն, ու ամէն բերան պարծանքով կը յիշէր անոր անունը: Գրիգոր Պարոնտէր օրինակ ու հայելի մնացած է մինչև այսօր ու պիտի մնայ յաւիտեան ամէն անոնց որ ժառանգեցին ու պիտի ժառանգեն երուսաղէմի Առաքելական Աթոռը» (էջ 593):

Մոտեմարտութիւն. —

1. — Հաննէ Վրդ., Պատմութիւն երուսաղէմի. Դ. Տպ., Կ. Պոլիս, 1807:

2. — Ա. Եպս. Տէր Յովհաննէսեանց, Ժամ. Պատմ. Եէմ.ի, երուսաղէմ, 1890:

3. — Տ. Վրդ. Պալեան, Սուրբ Երկիր, Կ. Պոլիս, 1892:

4. — Մ. Ա. Թրմանեան, Ազգապատմ., Կ. Պոլիս, 1914:

5. — Գր. Դարբանդցի, Ժամանակագրութիւն, Հրատ. Մ. Ե. Ն., երուսաղէմ, 1915:

6. — Մ. Ե. Աղաւնունի, Միաբանք և Այցելութ, երուսաղէմ, 1929:

7. — Տ. Զ. Թ. Սաւալանեանց, Պատմ. երուսաղէմի, Թրգմ. Մ. Ե. Ն., երուսաղէմ, 1931:

8. — Մ. Ե. Աղաւնունի, Հայկ. Հին Վանքեր, երուսաղէմ, 1931:

9. — Ս. Դպիր Լիհացի, Ուղեգրութիւն, Հրատ. Զ. Ն. Ա., Վիեննա, 1936:

10. — Զ. Մ. Վ. Պոտուրեան, Հայ Հանրագիտակ, Պուքրէշ, 1938:

11. — Բ. Ա. Կ. Կիւլէսէրեան, Պատմ. կաթ. Կիլիկիոյ, Անթիլիաս, 1939:

12. — Ա. Ա. Սիւրմէեան, Յուցակ Զեռ. երուսաղէմի, Ա. Հատոր, Վենետիկ, 1948:

13-15. — Ն. Ե. Պողարեան, Յուցակ Զեռ. երուսաղէմի, երուսաղէմ, Բ. Հտոր, 1953, Գ. Հատոր՝ 1954, Դ. Հատոր՝ 1956:

Ն. ԵՊՍ. ԾՈՎԱԿԱՆ

⁽²⁾ Ուրիշ յիշատակարան մը ունի. «ամբս Ի և չորս». — Աղաւնունի, Միաբանք, էջ 83:

⁽³⁾ Հմմտ. Սիւրմէեան, Յ. Զեռ. երուսաղէմի, Ա., էջ 123: Պողարեան, Գ., էջ 203:

⁽¹⁾ Հմմտ. Պողարեան, Գ., էջ 203-4: